

دکتر واحد احمد شیخ،
استاد موقتی زبان و ادبیات فارسی،
بخش فارسی دانشگاه کشمیر۔

آثار بابا خضر محمد مقبل کشمیری شاعر برجسته دوره افغان در کشمیر

مقبل کشمیری از ایام طفولیت ذهین و فهیم بود۔ و در ایام نوزادگی در علوم متداوله شوق فراوانی داشت۔ چنانکه شاعر مذکور در ایام طفولگی برای مطالعه خود کتابها را نقل ساخت مثل رساله قرآن، رساله فلسفه، سه نثر ظهوری، و جز آن۔ از کتابهای مذکور معلوم می شود که مقبل کشمیری در ایام طفولگی در زبان عربی و فارسی مهارت تامه داشت ۱۔ بدین سبب وی در علمائ و شاعران کشمیر شمرده می شود از تصنیفات وی معلوم می شود که وی چقدر عالم و فاضل می باشد۔ تصنیفات وی از این قرار اند۔

۱۔ زبد الازکار: مؤلف این مثنوی بابا خضر محمد مقبل کشمیری است۔ درباره آغاز کردن این هیچ اطلاع نداریم ولی ایشان این کتاب را بتاريخ ربیع الاول ۱۲۳۴هـ به پایان رسیدند۔ تاریخ اختتام کتاب از این بیت بر می آید:

چشمه فیض اگر خوانی نکوست

ز آن که "عین فیض جاری" سال اوست (۱۲۳۴هـ) ۲۔

این مثنوی مبنی بر چهار هزار و پنج صد (۴۵۰۰) ابیات است و از لحاظ ادب و فرهنگ و تصوف و مذهب دارای اهمیت فوق العاده ای است۔ این مثنوی به این سبب مشهور و قابل استفاده می باشد که این

مثنوی مشتمل بر سیر پاک حضرت محمد ﷺ، سیرت خلفای راشدین و امام زادگان است و چندین نعت هم در تحریر آورده شده است. این تصنیف شاهکار مقل کشمیری است علاوه بر شعر در این مثنوی نثر هم به زبان عربی تحریر شده است. در این مثنوی موضوعات گوناگون دارد این کتاب مشتمل بر يك صد سی و يك ابواب است. چند موضوعات این طور هستند.

۱- فصل در بیان حکمت در دفن حضرت رسول ﷺ

۲- فصل در بیان نعت شریف بر حضرت محمد ﷺ

۳- فصل در بیان مناقب حضرت ابوبکرؓ

۴- فصل در بیان حضرت عثمانؓ

۵- فصل در بیان معجزه حضرت محمد ﷺ و جز آن موجود اند.

آغاز این مثنوی از حمد باری تعالی شده است -

حمد بیحد خالق افلاک را

نور بخش دیده ادراک را ۳-

بعد از حمد خداوند متعال درود و سلام بر ذات اقدس حضرت

محمد مصطفی صلی الله علیه و آله وسلم و بر آل نبی صلی الله علیه و آله

وسلم و بر اصحاب کبار رضی الله تعالی عنه می کند و می گوید: -

تحفه پاک تحیات و سلام

بر محمد ﷺ آل و اصحاب کرام ۴-

علاوه ازین سیرت پاک حضرت محمد ﷺ ازین بیت آغاز می شود:

عمر آن حضرت سه سال و شصت بود

قرب چهلش حق ره دولت نمود

خلعت بعثت چون پوشید آن رسول

کرد دعوت با همه اهل قبول

بعد از آن تا مدت ده باسه سال
بود در مکه بامر ذوالجلال
سوی یثرب کرد هجرت بعد از آن
ز امر خلاق زمین و آسمان
ز آن سپس ده سال از آن بدر الدجی
شد مدینه پر صفا همچو ذکا ۵-

یعنی عمر مبارک حضرت محمد ﷺ شصت و سه (۶۳) سال
بود و در عمر چهل سالگی بر آن وحی نازل شد چون حضرت محمد ﷺ
لباس بعثت (روانگی) پوشید و تمام اهل دین را دعوت شاه را قبول
کرد. بعد از آن بحکم ایزد تعالی حضرت محمد ﷺ تا مدت سیزده سال
در مکه بود و بعد از آن سوی یثرب هجرت کرد آنجا تا مدت ده سال
قرار کرد و مدینه منوره مثل خورشید تا بنده شد.

علاوه ازین خاتمه کتاب مشتمل بر سه فصل است فصل اول در
ذکر معجزات حضرت محمد ﷺ، فصل دوم در بیان صلو بر رسول
کاینات ﷺ و فصل سیوم در بیان نعت

آنحضرت ﷺ و در آن نعت و سلام عشق نبی ﷺ دیده می شود و
مناقب اصحاب کبار هم از عشق خالی نیستند. چند بیت ازین قرارند.

مقبل بی چاره آواره
جان ز تیغ هجر تو صد پاره
می فریسد سوی تو از راه دور
روز و شب از جان درود با حضور
تحفه دیگر ندارد جز صلوات
زین وسیله تا بود یابد نجات

اسلام ای خاتم پیغمبران ﷺ
اسلام ای تاج فرق سروران
اسلام ای قاب قوسین جای تو
اسلام ای لامکان ماوای نو ۶-

این مثنوی بر شعر زیر به اتمام می رسد:

باد نازل رحمت حق صبح و شام
ناظم قاری و سامع را مدام--

تمت : تحریر یافت بدستخط فقیر الحقیر محمد بابا بتاريخ شهر ۲۳ صفر
المظفر ۱۲۴۵ هـ بروز دوشنبه بوقت چاست اتمام پذیرفت - شعری که
کاتب خود نوشته است -

نوشته بماند سیه بر سفید

نویسنده را نیست فردا امید ۷-

۲- منتخب المسائل

نویسنده این کتاب بابا خضر محمد مقبل کشمیری است این کتاب شرح
" ضروری خورد" است - این کتاب مشتمل بر مسائل فقه گوناگون و شرح
آن می باشد - نسخه مذکور ۱۸۷ ورق دارد و هر صفحه تقریباً هجده
سطور دارند - این نسخه خطی در خط نستعلیق مائل به خط شکسته
نوشته شده است - این نسخه از اول تا آخر سالم است -

نسخه مذکور در کتابخانه شخصی پیر غلام محمد فوراهی
المعروف به خلف مقبل ساکنه حال پیر فوراه کولگام نگهداری می
شود - در این نسخه اسم کاتب نه نوشته است و در این نسخه کاغذ
کشمیری بکار برده است - آغاز نسخه مذکور این طور می شود -

” الحمد لله المعبود بكل مكان- والمذكور بكل لسان و المعروف بكل احسان الذي انزل على عبده الكتاب وخلق الجن والانس لعباد و العرفان والصلوا و السلام الايمان الاكملان على رسول محمدن المعوت الى كاف الانامه لتبليغ الاحكام و تعليم الفرقان الذي امرنا باتباع ملته الباهر الهی و شریع الطامر العلی و امتثال سن العالی السنی---

اما بعد ۸-

بر ضمایر ارباب دانش پوشده نماند که نسخه منظوم فقهه مسمی بضروری خورد که از مصنفات یکی از علما کشمیر است در و جازت الفاظ و کثرت معانی نظیر و ثانی ندارد مشتمل بر بیان احکام طهارت و نماز و روزه بطریق ایجاز است -

صد درود پاک بر رُوح محمد مصطفی

بعد از آن بر آل و بر اصحاب آن شمس الضحی ۹-

مصنف بعد حمد الهی بیت ثانی مشتمل بر نعت و درو صاحب مقام محمود در آورد- چون درود فرستادن بر روح مطیب مطهر آنحضرت از واجبات است و اهم مرادات و افضل اعمال است بعد ازین چون ذکر آل و اصحاب در ضمن صلوات از متحسنت است اشاره بآن فرمود قوله بعد از آن بر آل یعنی بر اولاد و ذریات طاهره آنحضرت و ازواج مطهرات درود و سلام فرستند- درباره وضو مقبل کشمیری در نسخه مذکور این طور می نویسد:

- سه باشد اصل شرع ای مومن صاف

کتاب و سنت و اجماع اسلام

قیاس را سخون العلم بر حق

بود با این اصول شرع ملحق ۱۰-

یعنی بقرآن و حدیث متواتر و اجماع امت آنچه ثابت شد آن

فرض است و قیاس مجتهدان نیز ملحق باجماع است و حکم فرض این است که ثواب باید قطعاً بعمل آوردن آن و عقاب است قطعاً در ترك آن و کفر است قطعاً انگار آن فاقا فرض بر او نوع است یکی فرض عین دوم فرض کفایه می باشد. آخرش مقبل کشمیری در ذکر خلفا الراشدین می گوید -

رونق ملك دين ازین چار است
نور شرع مبین ازین چار است
چاره نیست مقبل- آخر کار
بجز از دوستداری این چار ۱۱-

۳- شرح سراجی

مؤلف این کتاب باباخضر محمد مقبل کشمیری است. این شرح کتاب سیراجی است. که مشتمل بر مسائل فقه است. در این کتاب همه مسائل فقه موجود اند. سراجی اصلاً در زبان عربی نوشته شده است مقبل کشمیری این کتاب را به زبان فارسی شرح کرد و شرح سراجی نام داشت.

شرح سراجی در کتابخانه مرکزی تحقیق و اشاعت علامه اقبال دانشگاه کشمیر، زیر شماره ۲۱۱۳ نگهداری می شود. در این نسخه ۱۷۶ برگها موجود اند و کاغذ کشمیری (رنگ زرد) بکار برده است. در خط نستعلیق تحریر شده است. این کتاب سالم نیست، اسم کاتب و تاریخ معلوم نیست. تعداد ورقها در نسخه مذکور است و در هر صفحه سطور دارند. این نسخه خطی از حمد باری تعالی اینطور آغاز می شود.

” الحمد لله رب العالمین و حمد الشاکرین، حمد و سپاس و حمد دایم از ازل تا ابد از زبان هر حامد ثابت و راسخ بذات واجب متعال که لایق و سزاوارست مرخدای را عزوجل که تربیت کنند و پرورنده عالیمانست. حمد الشاکرین ستایش شکر کننده گان با دو الصلو و

السلام علی خیر البریه و جمیع افراد صلوات و سلام نازل بار بر بهترین مخلوقات اسم شریف او محمد واله و اصحابه طاهرین و بر آل او و اصحاب او که پاکند و صلوا از خدای رحمت است و از ملیکه استغفار و از بندگان دعاست قال رسول الله ﷺ تعلموا الفریض و علموا اهاالناس فانها نصف اعلم خیره فرمود رسول ﷺ که بیاموزید علم فرایض را بیاموزانید. آن را ب مردم پس بدرستی که فرائض نصف علم است“ ۱۲-
 مقبل کشمیری در این نسخه يك مسله فقیهی یعنی الحمل زیر تحریر آورد اینطور می نویسد ” فصل فی اولادهم این فصل در بیان اولاد صنف رابع است بدان که دختر اعمام مادری و پدری و دختران اعمام پدری مثل اولاد صنف اولند در احکام بعد از آن نیز بدانکه صنف اول که اولاد نبات بودند و اولاد نبات ابن مطلقا یعنی بواسطه بافی واسطه حکم در همه یکیست و صنف مرحوم در اجداد و جدات ساقطات بودند هر چند بالا روند حکم در همه یکی بود و درین صنف اولاد اینها را اعتبار نکرده بودند و صنف سیوم که اولاد خواهر بودند و برادران مطلق و پسران برادر مادری خواه بواسطه باشند خواه بواسطه حکم در همه گویا یکی بودند بنا بر اولاد این سه صنف را که مذکور شد علاجه ذکر نکرد. ۱۳-

نسخه مذکور ازین عبارت به اتمام پذیر رفت :

” فصل فی الاسیر این فصل در بیان اسیر است و اسیر کسی است که او را کافران گرفته باشند از روی قدحکم الاسیر کحکم سائر المسلمین فی المیراث مالک یفارق دینه حکم اسیر همچو باقی مسلمان است در میراث ما دامی که جدا نشده این از دین خود یعنی میراث میرد اسیر میراث می برند وارثان ما دامی که مرتد نشده باشند. زیرا که در مسلمان از دار اسلام است هر جا که باشند و زنی که شوهر او را اسیر کرده باشند و بدار حرب برده زن آن اسیر است و نکاح او بر طرف نمی

شود پس اسیر کردن چون تاثیر نکرد در قطع عصم نکاح تاثیر نمی کند“
۱۴-

۴- مجموعه تعلیم الفرائض (مجمع الفرائض)

مؤلف این کتاب هم بابا خضر محمد مقل کشمیری است چنانکه این کتاب شرح از تعلیم الفرائض است که نویسنده این کتاب مولانا محمد امین کشمیری است مقل کشمیری کتاب تعلیم الفرائض را توضیح تشریح و اضافت کرد و بنام مجموعه تعلیم الفرائض (مجمع الفرائض) نام گذاشت.

مقل کشمیری این کتاب را بتاريخ ۵ به زبان فارسی در تحریر آورد. در این کتاب توضیح و تشریح وراثت، موانع در وراثت، درباره حقائق زنان و برادران، خواهران و پسران داده است و درباره مسلك حنفیه و حقائق پدر و مادر هم بحث کرده است.

این کتاب فقه مشتمل بر صفحات است این هم نسخه خطی است و در کتابخانه شخصی پروفیسور غلام محمد شاد ساکنه حال سیکاپ رود (Secope Road) بیجهاره اسلام آباد نگهداری می شود. کاتب نسخه مذکور محمد امیر بن بابا عبدالله (وارث عبدالاحد ناظم) و بتاريخ ۱۸ ۱۳۱۸ هـ بروز یوم الجمعه بوقت عصر در تحریر آورد. در این نسخه خطی کاغذ کشمیری بکار برده است و در خط نستعلیق نوشته شده است این طور شعر آغاز می شود:

حمدی که سزای خالق عرض و سما است

چون تاب کسی نیست کجا طاقت ما است

لا اوصی گفت آنکه از جمله رسل

بگذید حق و زبده هر دو سرست ۱۵-

یعنی حمد نامعدود و ثنا نامحدود مر واجب الوجود است که بود همه موجودات بوجود اوست و بقای هر بود به هستی بود او:

زبد جاوید که او را بقاست

هست کن و نیست کن، کن ماسواست ۱۶-

بعد از حمد حق و درود و سلام بر ذات اقدس حضرت محمد مصطفی ﷺ و بر آل وی مقبل کشمیری اینطور رقمطراز است-

” بر ضمائر ارباب بصائر مستتر است که تعلیم علم الفرائض از واجبات است و اشتغال آن افضل انواع عبادت است پس این ضعیف قلیل بضاعت و نحیف الاستطاعه راجع الرحمت الباری مقبل کشمیری بیجبهاری بتبیح علماء متقدمین، متاخرین بلکه بتحریر بعض از عجله صالحین عنان ارادت بصوب شغل آن در اشرف اوقات و عتیب ساعت معطوف ساخته در توضیح دقائق آن به وجه اختصار پرداخته سعی جمیل در فکر تشریح نظم بدئع که ترجمه منظوم نسخه فرائض است از تصانیف استاد جماهیر و مشاهیر علما کشمیر عماد الملت و دین ملا محمد امین روائح الله روح الکریم بعبارت فارسی بطرز نثر جهت تسهیل مبتدیان و حفظ کم ذهن متعلمان قصور فهم که عبارت عربی بر ایشان متعذر است“ این نسخه ازین عبارت به اتمام پذیر رفت - ”بانی خیر البقاع و رافع اعلام دین ثانیه اسکندر ثانی درین کهنه بنه اعتماد و دولت العظا محب الصالحین آن غلام شیخ محی الدین امیر مقتدی...“ ۱۷-

۵- شرح زاد الفقراء

این کتاب شرح زاد الفقرا از بابا داود مشکواتی است که وی در این کتاب همه حالات و واقعات مرشد خود بابا نصیب الدین غازی در تحریر آورد و همین کتاب را مقبل کشمیری توضیح و تشریح کرد و بصورت کتاب بنام ”شرح زاد الفقراء“ در تحریر آورد- چنانکه بیشتر کلام مقبل کشمیری ناپید شد در این زمان این کتاب هم در دست ما نیامد باید که همین اطلاعات اکتفا کنیم-

۶- نست و بس: این نسخه خطی در خط نستعلیق نوشته شده است و در

کتابخانه شخصی دکتر واحد احمد شیخ نگهداری می شود. چنانکه مرزا مجرم شاگرد مقبل کشمیری بود و مجرم در تردید عالمان، فاضلان قاریان، مصنفان، بزرگان و شاعران از مسلک سنی در زمان خود بصورت نظم در تحریر آورد. و بنام است و بس معروف گشت. چون مرزا مجرم شیعه بود و در این نظم فقط در شان مقبل کشمیری توصیف کرد. وقتی که این نظم را در نظر مقبل کشمیری شد به دیدن این نظم بر آن خیلی ناراحت شد و در تردید آن شاگرد در زبان فارسی نظمی بنام نست و بس در تحریر آورد این نظم مشتمل بر فقط ده (۱۰) تا ورقها است آغاز این نظم از حمد باری تعالی شده است -

نام پاک حق کلید گنج عرفان است و بس

حمد او آرایش دل زیور جان است و بس ۱۸-

جای که در این نظم مقبل کشمیری تردید مرزا مجرم کرد -

خضر ره گر بایدت تا چشمه آب حیات

پس خضر بابای قاری نیک ره بان است و بس ۱۹-

میرزا مجرم در است و بس بجای - "خضر بابای قاری" لفظ "خضر بابا مقبل کشمیری" نوشته است -

از این نظم ازین شعر به اتمام پذیر رفت -

مقبلا اکنون تو شو خاموش مولا یاد کن

آن خدا ستاره و عفار نیز رحمان است و بس ۲۰-

علاوه ازین غزلیات و نعت، قصاید در مدح شیخ حمزه مخدوم، بابا نصیب الدین غازی و بابا هردی ریشی و جز آن از آثار شاعر مذکور اند. از آثار بابا خضر محمد المعروف به مقبل کشمیری معلوم می شود که وی چقدر شاعر، عالم، فاضل، ادیب و کاتب و هم شارح بی بدیل بود. در مورد کلام وی اطلاعات مختصری در دست داریم به همین علت بر تذکره مختصری اکتفا نمود -

کتابیات:

- ۱- سوانح عمری ابوالفقرا از مقبل محمد مقبول چاپ میر اسلامک بک دیوبتہ مالو سریناگر، ص ۱۹
- ۲- زبد الاذکار از بابا خضر محمد مقبل کشمیری نسخه خطی در کتاب خانہ اکادمی فرهنگ لال مندی، زیر شماره ۴۲۰، ورق - ۱۷۶
- ۳- زبد الاذکار از بابا خضر محمد مقبل کشمیری نسخه خطی در کتاب خانہ مرکزی تحقیق و اشاعت علامہ اقبال دانشگاہ کشمیر، زیر شماره - ۲۱۳۳، ورق - ۱
- ۴- همان ماخذ ورق - ۱
- ۵- همان ماخذ، ورق - (۲-۳)
- ۶- زبد الاذکار از بابا خضر محمد مقبل کشمیری نسخه خطی در کتاب خانہ مرکزی تحقیق و اشاعت علامہ اقبال دانشگاہ کشمیر، زیر شماره ۱۱۶۰، ورق - ۱۵۹
- ۷- زبد الاذکار از بابا خضر محمد مقبل کشمیری نسخه خطی در کتابخانہ اکادمی فرهنگی لال مندی، زیر شماره ۴۲۰، ورق - ۱۶۷
- ۸- منتخب المسائل از بابا خضر محمد مقبل کشمیری نسخه خطی در کتابخانہ شخصی پیر غلام محمد فوراهی ساکنہ حال فوارہ کولگام، ورق - ۱
- ۹- همان ماخذ، ص - (۲ - ۳)
- ۱۰- همان ماخذ، ص - ۵

- ۱۱ - همان مآخذ، ص - ۴۶۳
- ۱۲ - شرح سراجی از بابا خضر محمد مقبل کشمیری نسخه خطی در کتابخانه مرکزی تحقیق و اشاعت علامه اقبال دانشگاه کشمیر، زیر شماره ۲۱۱۳، ورق - (۱ - ۲)
- ۱۳ - همان مآخذ ورق - ۱۳۲ - ۱۳۱
- ۱۴ - همان مآخذ، ورق، ۱۷۶ -
- ۱۵ - مجمع الفرائض از بابا خضر محمد مقبل کشمیری قلمی نسخه در کتابخانه شخصی پروفیسو غلام محمد شاد، ص - ۱
- ۱۶ - همان مآخذ، ص - ۳
- ۱۷ - همان مآخذ، ص، - ۴۸
- ۱۸ - نست و بس از بابا خضر محمد مقبل کشمیری، نسخه خطی در کتابخانه شخصی پیر غلام محمد فوارهی، برگ - ۲
- ۱۹ - همان مآخذ، ص - ۶
- ۲۰ - همان مآخذ، - ۱۰

☆☆☆